

MİLLİ ƏQLİ MÜLKİYYƏT SİSTEMİ VƏ BU SAHƏDƏ DÖVLƏT SİYASƏTİ: VƏZİYYƏT, PERSPEKTİVLƏR, PROBLEMLƏR

1. İntellektual mülkiyyət hüququ: məqsədlər və vasitələr

1.1. Müasir əqli mülkiyyət qanunvericiliyinə əsasən, əqli mülkiyyət (ƏM) və ya intellektual mülkiyyət (İM) - əqli yaradıcılıq nəticələrinin qorunması məqsədi ilə onların müəlliflərinə və hüquq sahiblərinə verilən müstəsna hüquqlardır.

Obyektiv mənada ƏM əqli fəaliyyətin nəticələrinin yaradılması və istifadəsi üzrə münasibətləri tənzimləyən hüquqi normaların məcmusudur və bununla intellektual mülkiyyətin qorunması aləti kimi çıxış edir, subyektiv mənada isə öz-özlüyündə intellektual fəaliyyətin nəticələrinin yaradıcılarına məxsus olan şəxsi qeyri əmlak və əmlak hüquqlarıdır və bununla qanunla verilmiş və qorunan hüquqlar kimi çıxış edir.

ƏM professional təcrübədə müəllif hüququna, əlaqəli hüquqlara, integral sxem topologiyalarına, məlumat toplularına olan hüquqlara, ənənəvi mədəniyyət nümunələri-folklorla olan hüquqlara və digər oxşar hüquqlara (bundan sonra əqli mülkiyyət hüquqları), həmçinin özündə ilk növbədə patentləri, əmtəə nişanlarını və coğrafi göstəriciləri birləşdirən sənaye mülkiyyətinə olan hüquqlara bölünür. Azərbaycan Konstitusiyasının 30-cu maddəsinə uyğun olaraq, «Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur».

Müasir dövlətin əqli fəaliyyət nəticələrinə verdiyi qorunmanın məqsədlərini aydın təsəvvür etmək üçün ƏM hüquqi fenomeninin dəqiq, doktrinal anlamı həddindən artıq vacibdir. Hüquqların müəyyən edilməsi vəzifəsini dövlət həll edir, onun qanunvericilik funksiyası hüquqların tanınması və müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsi üçün etibarlı hüquqi örtüyün yaradılmasına xidmət edən normativ hüquqi baza yaradılmasına imkan verir. Burada hüquq dövlət tərəfindən verilən təminatların məcmusu və digərlərini məcbur etmək imkanı kimi çıxış edir.

Müasir intellektual mülkiyyət və ilk növbədə müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar özünün ənənəvi mədəni humanitar əhəmiyyəti ilə yanaşı, getdikcə daha çox əmtəə xassələri alır və nəhəng iqtisadi potensiala malik olur. Təsadüfi deyil ki, müasir iqtisadiyyat biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat adlanır (intellektual və ya rəqəmli iqtisadiyyat), onda yığılmış qeyri maddi aktivlər isə maddi aktivlərlə müqayisədə heç də az rol oynamır, əqli mülkiyyətə əsaslanan intellektual kapitalın özü isə əsas valyuta qismində çıxış edir. Bu səbəbdən dünya dövlətləri əqli mülkiyyətin bu ikili təbiətini nəzərə alaraq nəinki əqli mülkiyyət hüquqlarını müyyən edir və bu hüquqlara əməl edilməsinə nəzarət edirlər, eyni zamanda əqli mülkiyyətdən istifadə ilə bağlı bütün iştirakçıların

əməl etməsi üçün məcburi olan və müəyyən sosial təminatlar rolunu oynayan bəzi minimum standartları formalaşdırırlar.

Dövlətin müəyyən etdiyi hüquqi normalar ayrı-ayrı kateqoriyadan, yaxud qrupdan olan adamların (burada müəlliflər (hüquq sahibləri), yaxud istifadəçilər nəzərdə tutulur) «istəklərinə» əsaslanmır, burada maraqları əsas götürülən başlıca tərəf cəmiyyətdir. Cəmiyyətin rifahı və onun firavanlığı isə əqli mülkiyyət hüquqlarının mövcudluğunun zəruriliyini əsaslandıran başlıca səbəbdir. Müəlliflərə və hüquq sahiblərinə həmin hüquqların verilməsi ilə onları hüquq sahibi edərək, yəni cəmiyyətin bütün üzvlərinin üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyaraq, dövlət bununla bu hüquqi sistemin cəmiyyətə təminat verəcəyi üstünlüklərlə kompensasiya etməyi nəzərdə tutur.

Göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, cəmiyyətin aldığı fayda intellektual mülkiyyət hüquqlarının tanınmasının və qorunmasının başlıca səbəbidir. İntellektual mülkiyyət hüquqlarının inkişaf tarixinin elə müəllif və cəmiyyətin maraqları arasında balans axtarışı olması da məhz bununla izah olunur. Məhz dövlət şəxsiyyətin hüquqları və cəmiyyətin maraqları, yəni «mədəniyyət sahəsi və komersiya dairəsi arasındakı» dayanıqlı olmayan tarazlığı qoruyub saxlamağa qadirdir.

ÜƏMT-nin 2000-ci ildə yeni minilliklə bağlı yaydığı Ümumdünya Bəyannaməsində qeyd olunur ki, «ƏM bəşəriyyətin inkişafında, elmi-texniki tərəqqinin və mədəni yaradıcılığın təminatında əsas amillərdən olmuş və qalmağında davam edir...» Bununla əlaqədar növbəti nəticə belədir ki, müasir dövlətlər tərəfindən cəmiyyətin faydası mövqeyindən intellektual yaradıcılıq nəticələrinə hüquqi qorunma təqdim edilməsi geniş mənada mədəniyyətin, yəni insan zəkası ilə yaradılan nə varsa hamısının məcmusunun inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması zərurəti ilə izah edilir.

Qeyd olunan nəticələrdən çıxış edərək, müasir əqli mülkiyyət hüquqlarının təkan verdiyi əsas məqsədlər formalaşdırılır.

Birincisi, mədəni irsin qorunub saxlanması;

İkincisi, mədəni dəyərlərin cəmiyyətdə maksimum geniş yayılmasına yardım göstərilməsi;

Üçüncüsü, əqli yaradıcılığın yeni nəticələrinin meydana çıxmasına imkan verən şəraitin yaradılması.

Beləliklə, əqli mülkiyyət hüquqlarının məqsədləri mədəni irsin qorunub saxlanması, yayılması və zənginləşdirilməsidir. Bununla əlaqədar müasir əqli mülkiyyət müəlliflərin (hüquq sahiblərinin), istifadəçilərin və əlbəttə ki, kompromisin başlıca tərəfinin – cəmiyyətin və onun informasiyaya əlverişli daxil olma imkanı qanunla təmin olunan bütün vətəndaşlarının maraqlarını özündə birləşdirən müəyyən kompromislərin toplusudur.

1.2. Azərbaycanın əqli mülkiyyət hüququnun və ona əsaslanan milli müəllif-hüquq sisteminin yaradıcısı, ümummillə liderimiz Heydər Əliyevdir.

Geniş mənada mədəniyyəti və mədəni irsi, hüquq və hüquq ənənəsini yaratmaq mümkün deyildi, ona yalnız Heydər Əliyev kimi bir dühanın qayğısı və himayədarlığı sayəsində varis çıxmaq, onu qoruyub saxlamaq və zənginləşdirmək mümkün idi.

Məhz «milli mənəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlamaq» söyləyən və bu prinsipi Azərbaycançılıq məfkurəsinə daxil edən ümummilli liderimizin söyləri nəticəsində milli əqli mülkiyyət hüququnun əsas məqsədləri kimi mədəni irsin qorunub saxlanması, yayılması və zənginləşdirilməsi formalaşdırılaraq, Azərbaycanın əqli mülkiyyət institutunun bünövrəsi qoyuldu.

Bu başlıca məqsədlər prinsipinə əsaslanaraq əqli mülkiyyət sahəsində aparıcı olan «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun 40-cı maddəsində bu sahədəki dövlət siyasətinin aşağıdakı istiqamətləri müəyyən edildi:

- elm,ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması, xalqın mənəvi dəyərlərinin artırılması sahəsində fəaliyyətin həvəsləndirilməsi;
- mütərəqqi beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq müəlliflik hüquqlarını müəyyən edən və qoruyan qanunvercilik bazasının yaradılması;
- müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət idarəçiliyinin təşkili;
- beynəlxalq əlaqələrin inkişaf etdirilməsi yolu ilə müəlliflərin digər dövlətlərin ərazilərində hüquqlarının qorunması.

Məhz Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan əqli mülkiyyət sahəsinin bu məqsədlər prinsipi əsasında «Azərbaycan folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» Qanunda bu sahədə dövlət siyasətinin müvafiq istiqamətləri əks olundu, o cümlədən:

- folklor nümunələrinin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması;
- folklor nümunələrinin hüquqi qorunmasını təmin edən qanunvericilik bazasının yaradılması;
- Azərbaycan xalqına məxsus folklor nümunələrinin xarici dövlətlərin ərazilərində hüquqi qorunması məqsədi ilə beynəlxalq əməkdaşlığa şərait yaradılması.

1.3. Əqli mülkiyyət hüquqlarının başlıca məqsədləri dəqiqləşdirildiyi halda təbii olaraq onlara nail olunması vasitələrinin də müəyyən edilməsi qarşıda durmalıdır. Başqa sözlə, hazırda Azərbaycanda müasir əqli mülkiyyət hüquqları necə izah edilir, onların reallaşdırılması üçün hansı mexanizmlər vardır və bunun nəticəsi kimi bu sahədə dövlət siyasəti necə təmin olunmalıdır? Bununla yanaşı informasiyanın sürət çıxarılmasına, yayılmasına və başqa cür istifadəsinə imkan verən yeni texnologiyaların meydana çıxdığı bir şəraitdə müəyyən edilmiş məqsədlərə daha çox uyğunluğu təmin etmək üçün dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər əsaslandırılmalıdır.

Azərbaycanda əqli mülkiyyət haqqında qanunvericiliyin inkişafı belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, əqli mülkiyyət hüququna müstəqil hüquqi institut kimi baxılır və bu institut əqli mülkiyyəti əqli fəaliyyətin obyektiv əks etdirilmiş nəticəsinə olan hüquqların məcmusu kimi izah edir.

Belə yanaşma yaradıcının öz intellektual nəticəsinə olan hüququnu maddi obyektə yaratmış şəxsin mülkiyyət hüququ ilə eyniləşdirən proprietar konsepsiyadan fərqlənir. Əks halda əqli mülkiyyət haqqında qanunların əqli fəaliyyət nəticələrinin yaradılması və istifadəsi ilə bağlı münasibətlərin hüquqi

tənzimlənməsini təmin edən normaları, məsələn, əqli mülkiyyət obyektinin «çoxalma effekti», əqli mülkiyyətin zaman çərçivəsində məhdudlaşdırılması, hüquqların ərazi xarakter daşması və s. izah edilə bilməzdi.

Məlumdur ki, müəlliflik hüququnun və digər əqli mülkiyyət hüquqlarının obyektləri duyulmayan və cismi olmayan obyektlərdir və buradan da «müstəsna hüquqlar nəzəriyyəsi» kimi təqdim olunan əqli mülkiyyət konsepsiyalarında əqli mülkiyyət yalnız qeyri-maddi nemətlər kimi başa düşülür, bu obyektlərə xüsusi «müstəsna hüquq» isə onlara nail olmuş şəxsə, yaxud hüquq sahibinin adına bağlanır.

Azərbaycanda əqli mülkiyyət hüququna yanaşma «müstəsna hüquq» mövqeyindən olan yanaşmadan fərqlənir. Bizim yanaşmada əqli mülkiyyət əqli fəaliyyət nəticəsinin əks edildiyi maddi obyektə əlaqəyə malikdir, ona görə ki, əks halda müəlliflərin və onların hüquqi varislərinin bu obyektin təsərrüfat dövriyyəsinə iştirakına nəzarətin zəruriliyi, müəyyən hallarda hüquq sahibinin haqq almaq imkanını (şəxsi məqsədlərlə istifadə, kirayə hüququ, izləmə hüququ və s.) nəzərdə tutan qanun normaları izah edilə bilməzdi.

Azərbaycan qanunvericiliyi əqli mülkiyyət hüququnu, qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, obyektiv əks edilmiş yaradıcılıq nəticəsinə olan hüquq kimi başa düşərək bununla qorunan əqli fəaliyyət nəticəsinə özündə saxlayan hər dəfə yaradılan maddi obyektin əqli mülkiyyət hüququnun sahibi ilə faktiki və müəyyən hüquqi əlaqəsini saxlayır. Deməli, Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən əqli mülkiyyət hüququ əslində «mülkiyyət» anlayışına həm də əqli fəaliyyət nəticələrinə olan hüquqları daxil edən və bununla maddi mülkiyyət hüququnu tamamlayan mülkiyyət hüququdur.

Maddi mülkiyyət hüququ və əqli mülkiyyətə hüquq mülki hüququn müxtəlif institutları ilə tənzimlənilir, əqli mülkiyyət sahiblərinin hüquqları isə maddi mülkiyyət hüquqlarının müdafiə olunduğu hüquqi vasitələrdən fərqli vasitələrlə müdafiə olunur.

Əqli mülkiyyət maddi mülkiyyət hüququnun müxtəlif növlərindən biri yox, xüsusi növ mülkiyyət, müstəqil hüquqi institutdur, əqli mülkiyyətə aid edilən hüquqlar ƏM hüquqları adlanır və buna görə onları da maddi (əşya) hüquqlar kimi əsaslı şəkildə qorumaq və müdafiə etmək lazımdır.

Azərbaycan qanunvericiliyinin mövqeyi ÜƏMT-nin elan etdiyi əqli mülkiyyət üzrə Ümumdünya Bəyannaməsinə tam uyğundur. Belə ki, birincisi, əqli mülkiyyət hüquqi, sosial və iqtisadi nəticələrdən ibarət olan tam hüquqlu mülkiyyət obyektidir, ikincisi, əqli mülkiyyət-ümumi fikrə əsasən, əqli xarakterə malik və qorunmağa layiq olan hər hansı mülkiyyətdir.

1.4. Əqli mülkiyyət hüquqlarının rolunun və əhəmiyyətinin getdikcə artdığı bir şəraitdə əqli mülkiyyət məqsədlərinə ardıcıl olaraq nail olunmasına və bu sahədə dövlət siyasətinin təmin olunmasına xüsusi tələblər irəli sürülür.

Deyənlər əqli mülkiyyət sahəsinin, ilk növbədə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların dinamik inkişafı ilə əlaqədar xüsusi vaciblik kəsb edir. Bu inkişaf ƏM və İT arasında mövcud olan dərin əlaqə və qarşılıqlı təsirlə müəyyən edilir. Bu səbəbdən təqdim olunan hüquqların məzmununun və həcmının

tənzimlənməsi və texniki tərəqqinin əqli fəaliyyətin nəticələrinin istifadəsinə aid yaratdığı yeni imkanların nəzərə alınması zərurəti əmələ gəlir.

Bu sahənin daim inkişafda olması, perspektivdə gündəliyə əqli mülkiyyət hüquqlarının ənənəvi obyektləri ilə yanaşı, qeyri ənənəvi obyektlərin, xüsusən integral sxem topologiyalarının, yaradıcılıq nəticəsi olmayan, lakin böyük əmək və sərmayə tələb edən məlumat toplularının, daha sonra folklor nümunələrinin qorunma obyektinə çevrilməsi amilləri nəzərə alınmaqla ölkəmizdə qanunvericilik və normativ hüquqi baza sahəsində vahid qorunma məkanının yaradılması, oxşar mexanizmlər vasitəsi ilə bir mərkəzdən idarə olunmaqla dövlət siyasətinin icra səmərəliliyinin qaldırılması və nəticə etibarilə dövlətin bu sahəyə artan təsirinə nail olunması üzrə işlər aparılır.

Müəlliflik hüququ və digər oxşar ƏM hüquqları sahəsində vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət siyasətinin vacibliyi qarşıda duran vəzifələrlə də diktə olunur.

Rəqəmli erada istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə ƏM haqqında qanunvericiliyin müntəzəm modernləşdirilməsi tələb olunur. Bu onunla əlaqədardır ki, ƏM obyektlərinin yeni yüksək texnoloji sahələrdə, o cümlədən qlobal şəbəkə şəraitində istifadəsi getdikcə genişlənir. Tərəqqi isə qorunan obyektlərin yeni kateqoriyalarının, o cümlədən multimedia məhsullarının formalaşdırılmasını, xüsusi qorunma növlərinin (məlumat bazaları, folklor) daxil edilməsini, peyk, kabel yayımı, Web-yayımın inkişafı, əqli mülkiyyət obyektlərinin elektron ticarətdə istifadəsinin və hüquq pozuntularının transsərhəd xüsusiyyətləri ilə bağlı qorunmanın daha da gücləndirilməsini tələb edir.

Zamanın tələbi belədir ki, əqli mülkiyyət obyektlərinin istifadəsinin nəinki həmin obyektlərin növlərindən, eləcə də onların istifadə üsullarından asılı olaraq differensial şəkildə, ayrılıqda müəyyən edilmiş hüquqi rejimlərin tətbiqi getdikcə daha qabarıq irəli sürülür. O cümlədən, hüquqlardan istifadəyə qadağa qoyulmasına əsaslanmaqla yox, hüquq sahiblərinin qonorar almasını təmin edən, əqli dəyərlərin onlara əlverişli və ucuz daxilolmanı təmin edən və müasir İKT nəzərə alınmaqla geniş istifadəsinə mane olmayan yeni istifadə üsullarını inkişaf etdirmək vacibdir.

Sonuncunu təminatları zəiflətmədən hüquqların dairəsini və onlardan səmərəli istifadə imkanlarını genişləndirən yanaşma kimi formalaşdırmaq olar və bununla bu cür yanaşma əqli mülkiyyət bazarının iştirakçılarının əqli dəyərlərə daha geniş daxilolması üzrə maraqlarına uyğun gəlir.

1.5. Deyilənlər Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət siyasətində öz əksini tapmışdır. 2003-cü ildə qəbul edilmiş «Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» Qanunun icrası Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin Fərmanı ilə Agentliyə tapşırılmışdır. Layihəsi Agentlikdə hazırlanmış «Məlumat toplularının qorunması haqqında» Qanunun icrası da cənab Prezident İ.Əliyevin Fərmanı ilə Agentliyə tapşırılmışdır. Cənab Prezidentin qeyd olunan Fərmanlarına uyğun olaraq hazırlanmış normativ-hüquqi aktların da yaxın vaxtlarda qüvvəyə minməsi gözlənilir.

Bunlar biliklərin və mədəniyyət funksiyalarının köklü dəyişməsi nəticəsində və yaradıcılıq nəticələrinin istifadə miqyasının hədsiz artması və onların iqtisadi dövriyyənin vacib sahəsinə çevrilməsi şəraitində bu sahəyə Azərbaycan dövlətinin marağının güclənməsini təsdiqləyir. Azərbaycanın sürətlə sivil, hüquqi dövlətlər sırasına daxil olmasını və əqli mülkiyyət hüquqlarının yüksək beynəlxalq standartlar səviyyəsində qorunmasına inteqrasiyasını inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi də göstərir. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla bağlı məsələlər çoxdan inkişaf etmiş ölkələrin hökumətlərinin diqqət mərkəzində durur. Elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin və başqa oxşar əqli fəaliyyət nəticələrinin geniş həcmdə istifadə olunduğu Almaniya, İsveçrə, ABŞ, Fransa və digər ölkələrdə müəllif-hüquq sahəsi dövlət tənzimlənməsi altındadır və bu dairəni dövlətin fəal nəzarəti ilə geniş səlahiyyətləri olan xüsusi dövlət orqanları aparır.

2. Milli müəllif-hüquq sisteminin qısa xronologiyası və əqli mülkiyyətin müasir evolyusiyası.

Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və daimi dəstəyi ilə yaradılmış milli müəllif-hüquq institutunun artıq onillik tarixi vardır. Milli müəllif-hüquq sisteminin keçdiyi yolu şərti olaraq 3 mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələ (1993-cü ilin sonu-1996-cı illər) özündə icra hakimiyyəti orqanı statusunda müəllif-hüquq təşkilatının yaradılması da daxil olmaqla müəllif-hüquq sisteminin yaradılması və təşəkkülü dövrünü əhatə edir. Bu müddətdə eyni zamanda ölkə Konstitusiyası səviyyəsində (30-cu maddə) müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların və digər əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasının təsbit olunması, Azərbaycanın MDB çərçivəsində əməkdaşlığa qoşulması, ölkəmizin «Müəllif hüququ haqqında» Ümumdünya Konvensiyasında iştirakının davam etdirilməsi barədə qərarların qəbul edilməsi ilə əlamətdar olmuşdur. Bu dövrün ən böyük nailiyyəti Azərbaycanda onun keçmiş sovet dövrü də daxil olmaqla ilk «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun qəbul edilməsi olmuşdur. Milli xüsusiyyətlərimizin nəzərə alınması ilə qəbul edilmiş bu Qanun eyni zamanda sivil cəmiyyətlərin bütün standartlarına uyğun gəlir.

İkinci mərhələdə-sistemin möhkəmlənməsi və inkişaf mərhələsində (1997-2000-ci illər) əsasən hüquqların qorunması, idarəçiliyi və müdafiəsi üzrə bütün normativ-hüquqi bazanın yaradılması təmin edilmişdir. Bu dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınması prosesi baş vermiş, onun nümayəndələri ÜƏMT-nin işində iştirak etmiş və rəhbər orqanlarına seçilmişlər. Azərbaycan «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması üzrə» Bern Konvensiyasına və Cenevrə Fonoqram Konvensiyasına qoşuldu. Müəllif hüquqları sahəsində bir sıra beynəlxalq forumların və simpoziumların təşkilatçısı, o cümlədən bir neçə tədbirin ÜƏMT ilə birlikdə təşkilatçısı oldu. Həmin dövrdə Azərbaycan 4 MDB ölkəsindən biri kimi Aİ-nin TACİS-intellektual mülkiyyət Proqramında iştirak etmişdir.

Üçüncü mərhələ (2001-ci ildən indiki dövrə qədər) əqli mülkiyyət milli institutunun ən yüksək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması mərhələsi

olmuşdur. Bu dövrdə müəllif hüququnun fəaliyyətinin təşkitati, institusional və hüquqi tərəflərinin inkişaf etmiş ölkələrin (Aİ,ABŞ) səviyyəsinə uyğunlaşdırılması prosesi aiddir. Agentliyin yeni funksiyaları ilə əlaqədar onun Əsasnaməsində dəyişiklik və əlavələr aparılmış, müəllif-hüquq qanunvericiliyinə yeni tendensiyalardan irəli gələn dəyişikliklər edilmiş, yeni normativ-hüquqi aktlar hazırlanmış və tətbiq edilmişdir. Bu müddətdə vacib sahə kompleks Proqramlar, o cümlədən İnternet şəbəkəsində əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması, multimedia və digər rəqəm texnologiyalarının obyektlərinə hüquqların həyata keçirilməsi, elektron ticarətə aid ƏM obyektlərinin alqı-satqısı məsələlərinə aid normativ-hüquqi baza yaradılıb. Həmin dövrdə və xüsusən 2004-cü ildə ilk dəfə olaraq müəlliflik hüququna əsaslanan sənayenin təhlili aparılaraq onun milli iqtisadiyyatdakı payı müəyyənləşdirilib, «biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat və əqli mülkiyyət hüquqları» üzrə aparılan araşdırmalar əsasında konseptual sənədlər hazırlanıb. İntellektual mülkiyyətin qanunvericilik bazasının göstərilən müddətdə intensiv inkişafı bu sahədə məzmununa görə müəllif hüququna yaxın olan bir sıra qanunvericilik aktlarının, o cümlədən MDB ölkələri sırasında ilk dövlətlər sırasında «İntegral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında» Qanunun və «Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» Şərqi Avropada və Asiyada ilk Qanunun qəbul edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bununla yanaşı MDB məkanında ilk dəfə olaraq «Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında» Qanun qəbul edilmiş, qeyd olunan dövrün xarakterik xüsusiyyətlərinin bir hissəsi Azərbaycanın xarici ölkələrlə, ilk növbədə Aİ və ABŞ-la əlaqələrinin genişlənməsi və ÜTT-na daxil olmağa hazırlıqla əlaqədar olmuşdur. Bu dövrdə təşkilati-texniki baza möhkəmlənmiş, yeni rəqəmli texnologiyalara və sistemli təhlilə əsaslanan fəaliyyət növlərinə keçid təşkil edilmiş, Azərbaycan ilk beş dövlətdən birinci olaraq ÜƏMT-nin WIPOnet korporativ rəqəmli şəbəkəsinə qoşulmuş, bu təşkilatın Koordinasiya Komitəsinə daxil olmuş, Bern Konvensiyasının rəhbər orqanlarına seçilmişdir və s.

Sadalanın hadisələrin qısa xronologiyası əyani surətdə göstərir ki, bu sahədə və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınmasında dövlətin rolu dönmədən artır.

Bununla yanaşı, əqli mülkiyyət hüququnun evolyusiyası, qorunma mexanizmləri, hüquqların həyata keçirilməsi və təminatı, həmçinin bu sahədə dövlət siyasətini həyata keçirən Agentliyin vəzifə və funksiyaların yeniləşməsi də milli sistemin qısa xronologiyasından görünür.

Son illər bu sahənin əhəmiyyətinin xüsusilə artması, ölkəmizin və beynəlxalq qanunvericiliyin fəal inkişafı burada dövlətin rolunu təbii olaraq artırır və onun ənənəvi qanunverici və tənظیمçisi ölkədaxili və beynəlxalq funksiyaları ilə yanaşı, koordinasiya və nəzarət funksiyalarına da xüsusi diqqət yetirməsinə səbəb olur. Həmin funksiyalar əsasən müəllif hüququnun 3 vacib istiqamətini, o cümlədən hüquqların qorunması, hüquqların idarəçiliyi və hüquqların müdafiəsinin təminatı sahələrini əhatə etmişdir.

Birinci istiqamət müəllif-hüquq institutunun qanunvericilik və normativ-hüquqi bazasının, yəni müəllif-hüquq məkanının yaradılmasını təşkil edir. Son

bir ildə Azərbaycanın bu sahədəki qanunvericiliyi daha da təkmilləşdirilmiş, yeni qanunvericilik və normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmiş, Avropa Birliyinin qanunvericilik aktlarına və TRİPS Sazişinin müddəalarına uyğunlaşdırılma işləri aparılmışdır. Xarici mütəxəssislərin və ekspertlərin rəsmi rəylərinə görə, Azərbaycanın müəllif-hüquq qanunvericiliyi «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında» Bern Konvensiyasının və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının «Əqli mülkiyyətin ticarət aspektləri haqqında» (TRİPS) Sazişinin tələblərinə uyğundur və bütün beynəlxalq standartlara cavab verir. Həmin müsbət rəy digər əqli mülkiyyət Qanunlarına münasibətdə də verilib.

Bu istiqamətə aid digər vacib məsələ əqli mülkiyyət sahəsi ilə bağlı müvafiq İnkişaf konsepsiyasının və proqnozların hazırlanmasından ibarət olub.

İkinci istiqamət müəllif-hüquq sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən səlahiyyətli dövlət orqanının fəaliyyəti ilə bağlıdır. Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinin funksiyaları beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq yeni tələblərə uyğunlaşdırılmış, onun strukturunun funksional prinsiplərə əsaslanan azsaylı və çevik bir orqana çevrilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılmışdır. Bütün bunlar Agentlik tərəfindən aparılmış müəllif-hüquq sahəsinin sistemli təhlilinin nəticələri əsasında hazırlanmış «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətinin təmin edilməsi» Kompleks sahə Proqramı əsasında və yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və müasir rəqəmli şəbəkələrin tətbiq olunması ilə həyata keçirilmişdir.

Üçüncü istiqamət müəllif hüquqlarının bərpasını təmin edən məhkəmə sisteminin və hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri çərçivəsinə daxil olan tədbirlər və üsullar sistemidir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müvafiq maddələr «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» və əqli mülkiyyətə aid digər qanunlarla yanaşı, Mülki Məcəllədə, Mülki Prosesual Məcəllədə, İnzibati Xətalər Məcəlləsində, Cinayət Məcəlləsində və Gömrük Məcəlləsində öz əksini tapmışdır.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Agentliyin rolu köməkçi və vasitəçi olsa da, bazarın monitorinqinin aparılması, hüquq pozuntularının sistemləşdirilməsi və məlumat bazasının yaradılması, aidiyyəti orqanlara çatdırılması, müəlliflərə və müvafiq hüquq sahiblərinə məsləhətlərin verilməsi baxımından zəruri olmuşdur. Xüsusilə Agentlik tərəfindən yaradılmış və beynəlxalq ekspertlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş «Piratçılığa qarşı mübarizə» məqsədyönlü Kompleks Proqram və bunun əsasında fəaliyyət göstərən Antipirat Komissiyasının işi səmərəli olmuş, müəlliflərin hüquqlarının qorunmasında vacib rol oynamışdır.

Agentlik tərəfindən hazırlanmış «ƏM hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə tədbirləri haqqında» Qanun layihəsi Aİ və ABŞ-nin bu sahədəki təcrübəsinə əsaslanır.

Beləliklə, əqli mülkiyyət hüquqlarının evolyusiyasına əsaslanaraq, son illər Azərbaycanda müəllif-hüquq məkanının qanunvericilik və normativ-hüquqi bazası daha da möhkəmləndirilmiş, icra orqanının strukturu və vəzifə səlahiyyətləri düzəldilmiş, informasiya texnologiyaları əsasında idarəçilik

fəaliyyətinin istiqamətləri sistemləşdirilmiş, hüquqların təminatı üçün müasir qanunvericilik bazası yaradılmış və tədbirlər həyata keçirilmişdir.

3. Dövlətin əqli mülkiyyət sahəsindəki artan rolu: perspektivlər və qarşıda duran yeni vəzifələr.

Elm və texnikanın inkişafı, rəqəm və texnologiyalarının tətbiqi və yaradıcılıq nəticələrinin istifadə miqyasının genişlənməsi əqli mülkiyyət hüquqlarının iqtisadi əhəmiyyətinin artması və IT-IP cütlüyünün bir-birinə təsiri və inteqrasiyası ilə əlaqədar problemlər, ölkə daxilində və beynəlxalq qanunvericilikdə müəlliflərin və digər hüquq sahiblərinin maraqlarını təmsil edən çoxsaylı ictimai təşkilatların fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi və nəzarətin zərurəti, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində hüquq pozuntularının sayının artması və nəhayət, ictimaiyyətdə bu hüquq pozuntularına qarşı münasibət və s. ona gətirib çıxarmışdır ki, dövlətin ənənəvi qanunvericilik, tənzimləyici və idarəçilik funksiyaları ilə yanaşı, həmin sahələrdə koordinasiya və nəzarət funksiyalarının da əhatə olunmasını tələb edir.

Agentliyin fəaliyyətinin təhlili və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi göstərir ki, dövlətin bu sahədəki artan rolu bir sıra yeni istiqamətləri əhatə edəcək. 22 noyabr 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Qanun»da aparılan dəyişikliklər və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2002-ci il tarixli 828 nömrəli Fərmanı müəllif hüququ sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının-Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinin həmin istiqamətlərdə bu dəyişikliklərə uyğun olaraq aparacağı işlərin müvəffəqiyyətinə daha da geniş zəmin yaratmışdır.

Müasir dövrün tələblərindən irəli gələn bu yeni funksiyalar artıq yerinə yetirilir və getdikcə daha dolğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Çünki bu funksiyalar əqli mülkiyyət sahəsinin perspektivlərini və dövlətin bu sahədə artan təsiredici rolunu təmsil edir. Beləliklə, bu yeni funksiyaların müəyyənləşdirilməsi və onların mahiyyətinin açıqlanması ƏM sahəsinin müasir konseptual xarakterli inkişaf proqramına çevrilir.

Birinci, dövlətin qlobal qanunvericilik və tənzimləyici funksiyaları çox zəruridir, belə ki, müəllif hüququnun məqsəd və vasitələri müəlliflərin və cəmiyyətin maraqlarının səmərəli balansının, yəni müəyyən mənada onların arasında «sosial kontrakt»ın tənzimlənməsi, ideya və biliklərin sərbəst axınında cəmiyyətin tələbatları ilə müəllifin öz yaradıcılıq əməyinə görə ədalətli haqq almaq maraqları arasında kompromisin təmin olunması axtarışına gətirib çıxarır. Burada nəinki əqli mülkiyyət hüquqlarının müəyyən edilməsi və bu hüquqlara əməl edilməsindən, eyni zamanda əqli mülkiyyətdən istifadə zamanı bütün iştirakçılara aid və məcburi olan minimum standartların və istifadəçilərlə bağlı minimum tariflərin dərəcələrin formalaşmasından söhbət gedir.

Belə ki, bu sahədə dövlət siyasətinin təmin olunması ilə bağlı Qanunun 40-cı maddəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Söhbət bu siyasətin həm daxili istiqamətləri, beynəlxalq əməkdaşlıq və yeni beynəlxalq-hüquqi alətlərin hazırlanmasında fəal iştiraklardan, həm də daim yaradıcı şəxslərin hüquqları və

cəmiyyətin maraqları arasında, yəni mədəniyyətə və kommertiya sahəsinə aid olanlar arasında tarazlığın saxlanması dövlətin müdaxiləsinin zərurətindən gedir.

Bu funksiyaların yerinə yetirilməsində intellektual mülkiyyət sahəsində dövlətin rolunun gələcəkdə daha da gücləndirilməsinə xidmət edən Agentlikdə hazırlanmış və sahə sənədi kimi icraya qəbul edilmiş «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətinin təmin edilməsi» Kompleks məqsədli Proqramın yenilənmiş variantının əhəmiyyəti artırılmalıdır.

Azərbaycanın əqli mülkiyyət qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara və müvafiq beynəlxalq konvensiya və sazişlərə uyğun olmasını, Avropa İttifaqı-Azərbaycan arasındakı TƏS Sazişinə dəstək çərçivəsində Avropa ekspertlərinin əqli mülkiyyətə dair Müqayisəli təhlilində qeyd olunan «Qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması səviyyəsinin yüksək olması» fikrini nəzərə almaqla, Avropa Direktivlərindəki bir neçə tələbi həyata keçirmək məqsədi ilə Agentlik tərəfindən «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Qanununa əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə», «Əlaqəli hüquqların obyektlərindən istifadəyə görə minimum tariflər» və «Müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların idarəçiliyi ilə bağlı əsərlərdən istifadəyə görə Agentliyin xidməti tarifləri» (dövlət büdcəsinə köçürülür) haqqında layihələr hazırlanmışdır.

Bundan əlavə, İnternetdə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin geniş istifadəsini, multimedia və rəqəm texnologiyalarından irəli gələn digər obyektlərin yayılmasını nəzərə alaraq, Agentlikdə bu obyektlərin istifadəsi ilə bağlı tarif dərəcələrinin layihəsi də hazırlanmışdır.

İkincisi, dövlətin yeni koordinasiya və tənzimləyici funksiyası əqli mülkiyyət obyektlərinə hüquqların ikili təbiətindən və getdikcə artan iqtisadi komponentindən irəli gəlir. Belə ki, «biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatda» əqli mülkiyyət hüquqlarının rolunu müəyyən etmək, onun milli iqtisadiyyatdakı payını aydınlaşdırmaq güclü iqtisadi inkişafda olan Azərbaycan üçün vacib məsələlərdən biridir. Deyilənləri həyata keçirmək məqsədi ilə Agentlikdə «Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat və əqli mülkiyyət hüquqları» adı altında Elmi-metodiki və praktiki Göstərişlər hazırlanmış və «Qlobal ICT 2004» adı altında keçirilən konfransda açıqlanmışdır. Bununla yanaşı, «Müəlliflik hüququnun nümunəsində əqli mülkiyyətin iqtisadi əhəmiyyətinə yönəldilmiş Milli tədqiqatın aparılması qaydaları» xidməti sənəd hazırlanmışdır. Həmin qaydalar əsasında 2003-cü ildə müvafiq tədqiqatlar aparılmışdır.

İqtisadiyyatda əqli mülkiyyətin artan rolu müəssisə, firma və digər təşkilatlarda qeyri-maddi aktivlərin payının artması və maddi aktivlərin isə nisbət payının azaldılması ilə müşahidə olunur. Beləliklə iqtisadi subyektlərin aktivlərinin orientasiyasının dəyişilməsi və əqli mülkiyyət ən dəyərli aktiv kimi kommertiya əqdlərində iştirakı aktivlərdə olan əqli mülkiyyət obyektlərinin dəyərləndirilməsini tələb edir. Bununla əlaqədar Agentlikdə əqli mülkiyyət aktivlərinin dəyərləndirilməsi üzrə «Biznes və əqli mülkiyyət obyektləri» praktiki Tövsiyələr hazırlanmışdır.

Üçüncüsü, dövlətin yeni tənzimləyici funksiyası dövlət orqanı tərəfindən əsərlərin qanunla nəzərdə tutulmuş könüllü qeydiyyatının təşkilindən və həyata

keçirilməsindən ibarətdir. Dünyanın bir sıra müəllif-hüquq sistemlərində əsəri qeydiyyatdan keçirmiş şəxslər üçün əlverişli şərait yaradılır. Bu cür güzəştlər sırasında hüquq sahibliyi prezumpsiyasından başlayaraq, üçüncü şəxsin icazəsiz istifadəyə görə məsuliyyət daşması, qeydiyyatata alınmış əsərlərə hüquq sahiblərinin hüquqlarının pozulmasına görə digərləri ilə müqayisədə iddiaçıya daha yüksək məbləğdə kompensasiya ödənilməsi və s. nəzərdə tutulur.

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin könüllü qeydiyyat mexanizminin mahiyyəti və sonrakı inkişafına tələbat ilk növbədə onunla diktə olunur ki, qeydiyyat icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən hüquqların qorunması və hüquqların müdafiəsi arasında çox vacib körpü olan müəyyən koordinasiyanı həyata keçirməyə imkan verir. Bu mexanizmin səmərəliliyi ABŞ-ın artıq iki yüz illik praktikasını ilə sübut olunmuşdur. Burada qeydiyyat funksiyasını ABŞ Konqresi nəzdində olan Copyright Office həyata keçirir. Postsovet məkanında bu təcrübə yalnız Azərbaycanda mövcuddur və hazırda digər MDB ölkələrində qəbul edilir. Qeydiyyat əsasında əsərlərin arxivləşdirilməsi, onların kataloqlaşdırılması və nüsxələrinin saxlanması da həyata keçirilir, həmçinin məlumatların elektron bazası yaradılır. Bununla müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara malik olan hüquq sahiblərinin vahid rəsmi Reyestri yaradılmışdır. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq, dövlətin qeydiyyat üzrə xidmətləri mütləq ödənişli xarakter daşıyır. Bununla əlaqədar, Agentlik tərəfindən hazırlanmış «Müəlliflik hüququ obyektlərinin qeydiyyatına görə xidmət haqları»nın tarifləri hazırlanmışdır. Göstərilən yığım məbləğləri qanunvericiliyə uyğun olaraq tam şəkildə dövlət büdcəsinə köçürülür. Qeyd olunmalıdır ki, Agentlikdə qeydiyyatdan keçirilən digər əqli mülkiyyət obyektləri (inteqral sxem topologiyaları, yaradıcılıq nəticələri olmayan məlumat topluları) üçün rəsmi dövlət rüsumu ödənilir.

Dördüncüsü, müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində dövlətin vacib qanunverici və tənzimləyici funksiyası elektron ticarəti ilə bağlıdır. Son illər İnternetin əqli mülkiyyət obyektlərinin virtual bazarına çevrilməsi və İnternetdə satılan hər 4 obyektədən 3-nün müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar ilə qorunması bu problemə dövlətlərin diqqətinin artmasına səbəb olmuşdur.

Agentliyin nümayəndəsi Milli Məclisin «Elektron ticarət haqqında» Qanun layihəsini hazırlamış işçi qrupunun tərkibinə daxil edilmiş, əqli mülkiyyətə aid tövsiyələrini təqdim etmişdir. Qanunun yaxın vaxtlarda qüvvəyə minməsi gözlənilir.

Bu məsələlərin vacibliyi nəzərə alınaraq, Agentlikdə «Elektron ticarəti və əqli mülkiyyət hüquqlarının tənzimlənməsi haqqında» Praktiki Göstərişlər hazırlanmış, əqli mülkiyyət hüquqlarının elektron ticarətin formasına birbaşa (o cümlədən elektron formada malların çatdırılması) təsiri araşdırılmışdır.

Beşincisi, bəyan edilmiş informasiya cəmiyyətinin Azərbaycanda qurulması və bununla bağlı informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadə İT obyektlərinin əksəriyyətinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunmasını tələb edir, ƏM obyektlərinə çevirir, ƏM hüquqları isə İKT-nin inkişafı üçün şərait yaradır və bunlar dövlətin yeni koordinasiya funksiyasını formalaşdırır.

Azərbaycanda IT-IP əlaqənin səviyyəsinin öyrənilməsi, onların bir-birinə təsirinin təhlili vacib problem olduğuna görə İT obyektlərinin (kompüter proqramları, məlumat topluları, inteqral sxem topologiyaları, biznes layihələri və s.) ƏM sistemi çərçivəsində təsnifatını tələb edir. Bununla əlaqədar, ilk dəfə olaraq Agentlikdə İT və ƏM təsnifatı aparılıb və «İnformasiya-kommunikasiya obyektlərinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunması və müdafiəsinin təminatı haqqında» Metodiki Təvsiyələr hazırlanmışdır.

Altıncısı, dövləti təmsil edən qurumun dövlət varidatının qanunla nəzərdə tutulmuş idarəçiliyi probleminin həlli ilə bağlı digər vacib tənzimləyici və nəzarət funksiyasıdır. Burada artıq qorunmayan, lakin nəzarət altında olan əsərlərin istifadəsi ilə bağlı mədəniyyətin inkişafı naminə mədəni rentanın yığılması dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilir və dövlət büdcəsinə çatdırılır. Belə sistemin üstünlüyü ondadır ki, müəllif-hüquq dairəsinin stimullaşdırılması yaradıcı şəxslərin fəaliyyətinin əlavə həvəsləndirilməsinə imkan yaradır və bu varidatdan heç bir aidiyyəti olmayan digər şəxslərin kommersiya məqsədi güdməsinə imkan vermir. Bununla bağlı Agentlik tərəfindən Bəstəkarlar İttifaqı və Yazıçılar Birliyi ilə razılaşmaqla «Əsərlərin Dövlət varidatı elan edilməsi haqqında» Qərar layihəsi hazırlanmışdır.

Yeddinci, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahiblərinin əmlak hüquqlarının idarə olunması və hüquq sahiblərini təmsil edən təşkilatlara münasibətdə dövlət orqanlarının koordinasiya və nəzarət funksiyasıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, dövlətin və onu təmsil edən qurumun bu funksiyadan imtina etməsi qanun pozuntularının artmasına gətirib çıxarır. Elə bu səbəbdən müəllif-hüquq qanunvericiliyində dövlət orqanının koordinasiya rolunu yerinə yetirməsi nəzərdə tutulur və Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyi bu vəzifəni yerinə yetirir.

Hazırda ölkəmizdə audiovizual əsər müəlliflərinin əmlak hüquqlarının kollektiv idarəetməsi ilə məşğul olan «Kinorejissorlar gildiyası» və musiqili əsər müəlliflərinin əmlak hüquqlarının kollektiv idarəetməsi ilə məşğul olan «Musiqili Əsər Müəlliflərinin Hüquqlarının İdarəçiliyi» ictimai birlikləri fəaliyyət göstərir və öz peşəkar funksiyalarını yerinə yetirirlər, yəni onlara təmsilçilik hüququ vermiş müəlliflər üçün qonorar yığımını işini həyata keçirirlər. Agentlik müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələbləri baxımından həmin ictimai təşkilatların fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi üçün «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar» Azərbaycan Respublikası Qanununun 40-cü maddəsinə uyğun olaraq, onları qeydiyyatı götürmüşdür.

Agentliyin qanunla nəzərdə tutulmuş koordinasiya funksiyasının həyata keçirilməsinin təhlili göstərir ki, peşəkar funksiyaları yerinə yetirən ictimai təşkilatlarla birgə tədbirlərin, maariflənmənin aparılması, onlara əqli mülkiyyət sahəsində yardım göstərilməsi və s., koordinasiya işləri tələb olunan səviyyədə yerinə yetirilir. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlara gəlincə, koordinasiya işlərinin yeni müstəviyə qoyulması və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Qanununun 41-ci maddəsinə və hüquqi cəmiyyətin özünü təsdiqinə uyğun olaraq, yeni ictimai təşkilatların yaradılması da gözlənilir. Burada başlıca problemlərdən biri onunla bağlıdır ki, ictimai

təşkilatların bəzisi belə hesab edir ki, o, bir kateqoriyadan olan bütün hüquq sahiblərini təmsil etməlidir və istifadəçilərdən müvafiq ödənişlər tələb edə bilər. Deməli, bütün hüquq sahibləri, o cümlədən hüquqlarını təmsil etmək səlahiyyətini bu təşkilata verməmiş hüquq sahibləri adından fəaliyyət göstərmək istəyi-birinci problemdir. Digər problem isə belə təşkilatların prosessual statusunun düzgün müəyyənləşdirilməsidir, yəni bu təşkilatlar hüquqların pozulması ilə bağlı öz adından, yoxsa hüquq sahibləri adından təmsilçi kimi çıxış edərək məhkəmələrə müraciət etməlidir. Buna görə də bir tərəfdən bu sahədə mümkün fırıldaqçılığın (mətbuatdan Rusiyada belə halların olduğu məlumdur) qarşısının alınması, digər tərəfdən də ictimai təşkilatların normal işinin təmin olunması üçün dövlətin koordinasiya və nəzarət rolunun gücləndirilməsi zəruridir, müvafiq normativ-hüquqi sənədlərdə, metodik tövsiyə və göstərişlərə ehtiyac duyulur. Yaranan məsələlərin koordinasiya və tənzimlənməsi məqsədilə, həmçinin maraqlı olan təşkilatların məlumatlandırılması üçün Agentlik iki vacib daxili sənəd - «Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsinin bəzi nəzəri və praktiki aspektləri» adlı Metodiki Tövsiyə və «Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların səlahiyyətləri və onların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş prosessual statusu» adlı Yaddaş Kitabçası hazırlamışdır.

Bununla belə, kollektiv əsasda əmlak hüquqlarının idarə edilməsinə dair beynəlxalq təcrübənin Agentlikdə aparılmış təhlili göstərir ki, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə - Fransa, İspaniya, Almaniya və s. müəllifləri təmsil edən ictimai təşkilatların fəaliyyəti dövlət orqanının nəzarəti altında və yalnız lisenziyalaşma əsasında həyata keçirilir. Təcrübə göstərir ki, cəmiyyətlər bir siyasi institut kimi hələlik müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların idarə edilməsi məsələlərini həll etməkdə çətinliklərlə qarşılaşır və dövlət tərəfindən tətbiq olunan lisenziyalaşma və yaxud akreditasiya sistemi həmin üstünlükləri aradan qaldıraraq, təşkilatların fəaliyyətini tənzimləyir. Kollektiv idarəetmə təşkilatlarına dair Azərbaycan qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən sistem belə təşkilatların rəsmi (Ədliyyə Nazirliyində) qeydiyyatından sonra onların Agentlikdə peşəkar fəaliyyət sahəsi üzrə qeydiyyatını nəzərdə tutur və beləliklə bu təşkilatları müəllif-hüquq sahəsi subyektinə çevirərək, onların fəaliyyətinə qanunda nəzərdə tutulmuş nəzarəti mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi Agentlik tərəfindən keçirilməsini tələb edir.

Məsələ ilə bağlı Agentlik «Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların qeydiyyatı haqqında» Nazirlər Kabineti səviyyəsində normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsi və «Kollektiv idarəetmə haqqında» Qanun layihəsinin hazırlanması üzərində iş aparır.

- Səkkizinci, müasir rəqəmli texnologiyaların tətbiq olunması, multimedia məhsullarının yayılması və bu məqsədlər üçün İnternetdən istifadə edilməsi ilə əlaqədar yeni vacib dövlət funksiyaları sırasında müasir rəqəmli texnologiyaların istifadəsi sahəsində rəqəm və şəbəkələrdə hüquqların idarə edilməsi dövlətin tənzimləyici və koordinasiyaedici funksiyasını da nəzərə almaq lazımdır. İnternet şəbəkəsində və multimedia məhsullarının yaradılması ilə bağlı hüquq pozuntuları da iki istiqamətdə baş verir. Hər şeydən əvvəl,

multimedia məhsullarının istehsalçıları öz məhsullarını tez-tez əsər müəlliflərinin hüquqlarına riayət etmədən yaradırlar. Bundan başqa, qanuni istehsalçıların şəbəkəyə qoyulmuş məhsulları burada hüquqların pozulması ilə istifadə olunur. Bununla əlaqədar və bu sahədə dövlətin koordinasiya və hüquq tənzimləyici rolunu gücləndirmək məqsədi ilə Agentlik tərəfindən bu sahəyə aid «WEB-saytların qorunması və qeydiyyatı haqqında» və «Multimedia əsərlərinin dövlət qeydiyyatı haqqında» xidməti sənədlər, normativ-hüquqi akt səviyyəsində isə «Rəqəmli şəbəkələrdə, o cümlədən İnternetdə əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi haqqında» Təlimat layihəsi hazırlanmışdır.

Bununla yanaşı, hazırda Agentlikdə rəqəmli erada yayım təşkilatlarının hüquqlarını təmin etmək və WEB-yayımı nəzərə almaq məqsədilə «Rəqəmli mühitdə yayım təşkilatlarının hüquqları haqqında» Qanun layihəsi üzərində və Azərbaycanın ÜƏMT-nin İnternet müqavilələri adlanan «Müəllif hüququ haqqında» və «İfalar və fonogramlar haqqında» müqavilələrində iştirakı ilə bağlı müvafiq işlər aparılır.

Doqquzuncu, dövlətin vacib icraedici və koordinasiya funksiyası Qanunun «Əsərlərdən və fonogramlardan şəxsi məqsədlər üçün istifadəyə» görə qonorar ödənilməsinə tənzimləyən 17-ci maddəsinin təmin olunması ilə bağlıdır. Bu maddəyə uyğun olaraq, fonogramların və videoqramların şəxsi məqsədlər üçün yazılmasına görə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların sahiblərinin xeyrinə qonorar tutulmalıdır. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, göstərilən qonorar istehsalçı, yaxud surətçıxarma üçün istifadə olunan avadanlığın (audio və videomaqnitafonlar, başqa avadanlıq) və maddi daşıyıcıların (səs və (və ya) videolent və kassetlər, lazer diskləri və digər maddi daşıyıcılar) istehsalçısı və ya idxalçısı tərəfindən ödənilir. Qanunun göstərilən maddəsi və digər oxşar maddələr MDB ölkələrində onları tənzimləyən normativ hüquqi aktların olmaması səbəbindən hazırda «yaxşı işləmir». Bununla birlikdə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu sahədə yığılan qonorarın həcmi çox böyükdür, bu da öz növbəsində bir tərəfdən bütün müəlliflərin və hüquq sahiblərinin maddi stimullaşdırılmasına imkan verir, digər tərəfdən Agentliyin bu sahədə göstərdiyi xidmətlər hesabına dövlət büdcəsinə xeyli vəsait köçürmək imkanı yaradır. Məsələn, Avstriyada, Finlandiyada, Fransada, Macarıstanda, İsveçdə və s. ölkələrdə göstərilən ayırmaların 50%-dən 70%-ə qədərini hökumətlər mədəni inkişafa və sosial ehtiyaclara sərf edirlər. Qeyd olunanlarla əlaqədar və bu vacib funksiyanın istifadə olunması üçün Agentlikdə «Şəxsi məqsədlər üçün fonogram yazılmış əsərlərin və audiovizual əsərlərin surətinin çıxarılmasına görə müəllif qonorarının minimum məbləğləri, yığılması, bölüşdürülməsi və ödənilməsi qaydaları»nın təsdiq olunması üçün Hökumət qərarının layihəsi hazırlanmışdır.

Onuncusu, folklorun, xalq yaradıcılığı nümunələrinin hüquqi qorunması dövlətin həddindən artıq vacib qanunverici, koordinasiya və tənzimləyici funksiyasıdır. Folklor nümunələrindən layiqincə istifadə olunmalı, istifadə zamanı onun mənbəyi dəqiq göstərilməlidir. Bununla bağlı «Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» Qanun və normativ-hüquqi aktlar vasitəsilə daxili nəzarət və koordinasiya məkanı yaradılmışdır.

Lakin Azərbaycan xalqına məxsus folklor nümunələrinin ermənilər tərəfindən müntəzəm olaraq oğurlandığı və qarət edildiyi bir şəraitdə problem öz həllini tapmamışdır və bunun əsas səbəbi hələlik folklorun hüquqi qorunması üzrə beynəlxalq alətin olmamasındadır. Agentliyin folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında beynəlxalq sənədin qəbul edilməsi üzrə təklifləri, həmçinin ermənilərin oğurluq faktları barədə məlumatlar ÜƏMT-na göndərilmişdir. Bundan əlavə erməni oğurluqlarını ifşa edən və Agentlikdə aparılan elmi-metodik Şuranın və seminar materiallarının əsasında «Azərbaycan ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi haqqında» Məlumat kitabçası hazırlanmışdır.

Azərbaycan folkloru nümunələrinin ermənilər tərəfindən qeyri-qanuni istifadəsinin və folklor nümunələrinə zərər vuran digər hərəkətlərin qarşısının alınması, habelə folklor nümunələrinin qorunmasını təmin edən dövlət orqanları və təşkilatların işini koordinasiya etmək məqsədilə, həmçinin folklor nümunələrinin təhrif olunması, mənimsənilməsi halları ilə bağlı ekspert rəylərinin verilməsi üçün səlahiyyətli orqan nəzdində ictimai əsaslarla müvafiq nazirliklərin, təşkilatların səlahiyyətli nümayəndələrindən və görkəmli elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərindən ibarət Folklorun qorunması üzrə Milli Şuranın yaradılması istiqamətində işlər görülür.

Onbirinci, dövlətin xüsusən indiki mərhələdə, vacib nəzarət və koordinasiya funksiyası kimi hüquqların təminatı qeyd edilməlidir. Agentliyin bu məsələdəki funksiyasının yardımçı olması və əsas səlahiyyətlərin məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarında olduğuna baxmayaraq, Agentlik tərəfindən müvafiq koordinasiya işləri aparılır. Bəllidir ki, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar əsasən xüsusi hüquqlar sistemində qurulur, yəni hüquq sahibinin özünün təşəbbüsünə görə ona, o cümlədən hüquq pozulmasına qarşı sərəncam verilir, əksər hallarda dövlətin bu məsələdə kütləvi-hüquqi metodları tətbiq etməsi hüquqların təminatı sistemində vacib əlavədir. Burada söhbət ilk növbədə piratçılığa qarşı mübarizədən gedir və dövlətin bu sahəyə aid proqramlarının işlənməsini, bir sıra dövlət orqanlarının fəaliyyətinin koordinasiya edilməsini, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş sanksiyaların gücləndirilməsini və hüquq tətbiq etmə mexanizminin çevik olmasını tələb edir.

Buna görə də müəlliflik, əlaqəli və digər oxşar intellektual mülkiyyət hüquqlarının pozulması məsələlərinin ancaq xüsusi hüquqlar çərçivəsində həll olunmasını, yəni bunun tək məhkəmələrin və hakimlərin işi olduğunu, dövlətin isə bu məsələlərə müdaxilə etməməsini düşünmək səhv olardı. Piratçılığın artmasının qarşısını məhz dövlət özünün müvafiq hüquq-mühafizə orqanları vasitəsilə və kütləvi-hüquq üsullarının tətbiq edilməsilə dayandıra bilər.

Bununla yanaşı, ƏM hüquqlarının təminatı sistemli şəkildə, özü də ən qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq vahid normativ-hüquqi aktda öz əksini tapmalıdır. Burada ən əlverişli variant «ƏM hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə tədbirləri haqqında» Qanunun olmasıdır. Bunu Aİ-nin 2004-cü il tarixli «Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı haqqında» Direktivi və ABŞ-in yeni «Müəllif hüququ» Qanunları da təsdiq edir.

Bu təcrübə nəzərə alınmaqla Agentlikdə hazırlanmış «Əqli mülkiyyətin təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında» Qanun layihəsində yuxarıda qeyd olunan məsələlərlə yanaşı, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqları öz tərkibində cəmləşdirən bütün məhsulların yayım-distribyuter şəbəkəsində yalnız identifikasiya nişanları ilə satışına icazə verilməsi də nəzərdə tutulur.

Bunu inkişaf etmiş bütün ölkələrin və ilk növbədə Azərbaycanın müvafiq müqavilələri və bu haqda üzərinə müvafiq öhdəliklər götürdüyü ABŞ və Aİ-nın da təcrübəsi təsdiq edir. Bu təcrübənin öyrənilməsi və təhlili göstərir ki, bu ölkələrdə hüquq tətbiqetmənin piratçılığın kökünün kəsilməsinə yönəldilmiş sərt siyasət mexanizminin təkmilləşdirilməsinə və «mədəni sənayenin» qanuni yüksəlişinə yardım edilməsinə əsaslanmışdır.

Qeyd edilməlidir ki, əqli mülkiyyət sahəsində digər sahələrdəki kimi hüquq tətbiqetmə ilə bu və ya digər dərəcədə bir neçə hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanları məşğuldur və obyektiv olaraq bununla bağlı aparılan işlərin koordinasiya edilməsinə zərurət yaranır. Bununla əlaqədar Agentlikdə hazırlanmış və istifadə edilən «Piratçılığa qarşı mübarizə» sahə Proqramının hökumət səviyyəsində təsdiq edilməsi, həmçinin Agentliyin nəzdində fəaliyyət göstərən Antipirat komissiyasının Nazirlər Kabineti səviyyəsində statusunun qaldırılması məsələlərinin həlli istiqamətlərində müvafiq işlər aparılır.

Qeyd olunan məsələdə dövlət koordinasiyasını təmin edən bu cür analoji nümunə kimi Rusiya Hökumətinin ötən il qəbul etdiyi «İntellektual mülkiyyət sahəsində hüquq pozuntularına qarşı mübarizə haqqında hökumət komissiyasının yaradılması, komissiyanın tərkibinin müəyyən edilməsi və onun Əsasnaməsi haqqında» Qərarını göstərmək olar.

Piratçılığa qarşı mübarizənin ən bariz nümunəsi isə ABŞ Hökumətinin 5 nazirliyi tərəfindən irəli sürülmüş «STOP!» təşəbbüsüdür. Bu cür mühüm təşəbbüsün öyrənilməsi və buna dəstək verilməsi vacib məsələlərdən biridir. Həmin çərçivədə ABŞ səfirliyi və Agentlik ABŞ əqli mülkiyyət orqanlarının tanınmış mütəxəssislərinin iştirakı ilə 16-17 mart 2005-ci il tarixlərində Bakıda birgə konfrans-seminar keçirmişlər. Tədbir Əqli mülkiyyət sahəsində, iqtisadiyyat və biznes strukturlarında çalışan mütəxəssislər, hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının əməkdaşları, habelə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatlar tərəfindən çox müsbət qarşılanmışdır.

Hüquqların təminatının kompleks problem olduğu nəzərə alınmaqla Agentlik tərəfindən yardımçı funksiya kimi bazarın monitorinqi ilə yanaşı pozulmuş hüquqların bərpasına dair daimi müşahidə təşkil edilir. Müşahidələrə əsasən demək olar ki, məhkəmələrdə iddialara daha çox mülki qanunvericilik çərçivəsində baxılır (bunların əksəriyyəti ya Agentlik tərəfindən irəli sürülüb, ya Agentliyin ekspert rəyi verilib, yaxud Agentlik üçüncü tərəf kimi iştirak edib) və qərarlar çıxarılır. İnzibati qanunvericilik çərçivəsində qərarlar az, cinayət qanunvericiliyinə əsasən isə yox dərəcəsindədir.

Kütləvi hüquq üsullarının zəif tətbiqinin piratçılığın iqtisadiyyata vurduğu zərərin və qeyri-qanuni gəlirlərin səviyyəsi haqqında təsəvvürün olmaması ilə yanaşı, müəyyən obyektiv səbəbləri də vardır. Bununla bağlı Agentlikdə

«Müəlliflik hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar iddianın ümumi məbləğinin müəyyən edilməsi barədə metodiki tövsiyələr», «Audiopiratçılığın vurduğu zərərin qiymətləndirilməsinə dair» Təlimat, «Kontrafakt məhsullarla əlaqədar zərərin hesablanmasına aid Təlimat» və «Əqli mülkiyyət obyektlərinin qorunmasının təmin olunması üzrə tədbirlər haqqında metodiki tövsiyələr» və digər sənədlər hazırlanıb. Bu sənədlər «Piratçılığa qarşı mübarizə» məqsədyönlü sahə proqramının yerinə yetirilməsinə yönəldilib.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatında nəzarət funksiyası ilə yanaşı, dövlətin yeni mərhələdəki ən vacib koordinasiya funksiyası ƏM mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. ƏM mədəniyyətinin mahiyyəti ƏM rolunun bütün təbəqələr tərəfindən dərk edilməsindən və müəlliflərin, digər hüquq sahiblərinin hüquqlarına hörmət edilməsindən irəli gəlir. Bu istiqamətdə qanunvericilik və təminat mexanizmləri ilə yanaşı, əhali arasında maarifləndirmə və məlumatlandırma işləri gücləndirilməsi üçün lazımi işlər görülür. ƏM mədəniyyətinin yaradılması yolunda əqli mülkiyyətin əhəmiyyəti və onun cəmiyyətdəki müsbət təsiri qiymətləndirilməli və bununla bu prosesə cəlb olunan bütün təbəqələrin məlumatlandırılması vacibdir. ƏM mədəniyyəti formalaşdırılması üzrə təbliğatın son nəticəsi yaradıcı insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, xüsusi özəl sektorda biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın mahiyyətinin daha qabarıq göstərilməsinə, əhalidə isə qanuni malların alınmasının yerli sənayenin və iqtisadiyyatın inkişafına, vergi bazasının genişlənməsinə və hüquqi dövlətə hörmət–ehtiramın yüksəldilməsinə xidmət etməlidir.

ƏM mədəniyyətinin formalaşdırılması hərtərəfli fəaliyyət növlərini, dövlətin siyasətinin fəal həyata keçirilməsi vəzifəsini qarşıya qoyur və burada ƏM-in inventarlaşmasından, bu sahədə strateji proqramın hazırlanmasından başlayaraq, elm, mədəniyyət, təhsil və iqtisadiyyat sahələrinin orqanları ilə birgə işgüzar tədbirlərin həyata keçirilməsini irəli sürür.